

Grote Idee, Grootte Oorlog, Grote Catastrofe

Deel I. Geschiedenis: de lange aanloop naar een nationale tragedie

GUNNAR DE BOEL

Vanaf de oprichting van de Griekse staat in 1830 lopen er twee rode draden door de Griekse geschiedenis. De eerste is die van de financiële problemen, de tweede die van de gebiedsuitbreiding. Lange tijd is er een nauwe band geweest tussen de twee: het onderhouden van een leger dat paraat is voor de oorlog is een kostelijke zaak. Nu, aangezien de Griekse onafhankelijkheid gegarandeerd wordt door de grootmachten Engeland, Frankrijk en Rusland, heeft het land eigenlijk geen leger nodig. Dat is alleen maar nodig als Griekenland zelf oorlogen wil ondernemen, wat natuurlijk precies het geval is: het onafhankelijke koninkrijk van 1830 biedt maar aan een kwart van de ongeveer 3 miljoen Grieken binnen het Ottomaanse rijk (waar ook nog ongeveer 8 miljoen Turken, en 1,5 miljoen anderen leven) onderdak. De andere ruim 2 miljoen zijn nog *αλύτρωτοι*, ‘onbevrijd’.

De Grote Idee

Hen ook te bevrijden is de hoogste vaderlandse plicht (vandaar dan ook *alytrotismos* genoemd, met een leenvertaling van de Italiaanse term *irredentismo*, van *irredento* = *inredemptus*, ‘onbevrijd’, die in de West-Europese talen gebruikelijk is), vanaf de stichting van het koninkrijk tot zo’n 90 jaar later, wanneer, zoals we verderop zullen zien, de droom in scherven valt. Deze droom noemt men de *Μεγάλη Ιδέα* (‘Grote Idee’), naar een term die de latere premier Kolettis gebruikt in 1844, tijdens een redevoering in het Griekse parlement. Dat de meest dynamische Griekse bevolkingsgroepen nog onder het Ottomaanse juk leven, is reden te meer om ze te bevrijden. Zo behoort geen enkele grote stad of handelscentrum tot het nieuwe koninkrijk. Athene is een groot dorp van zo’n 6000 inwoners, vooral Arvanieten, de Albaneestalige orthodoxen die zich in de 14^{de} eeuw in Attica gevestigd hebben, een gebied dat toen door oorlogen en door de grote pestepidemies

grotendeels ontvolkt was. De grootste commerciële centra binnen de grenzen van de nieuwe staat zijn op zijn best middelgroot: Patras, en Syros op de Cycladen. Maar de traditionele grote havensteden met compacte Griekse bevolking zoals Constantinopel, Thessaloniki, Smyrna, en sinds het midden van de 19^{de} eeuw ook Alexandrië, liggen buiten de grenzen. Het rijke landbouwgebied dat de Thessalische vlakte vormt behoort gedurende de eerste 50 jaar van zijn bestaan al evenmin tot het nieuwe koninkrijk. Het pas onafhankelijke Griekenland is dus eigenlijk economisch in het geheel niet leefbaar.

Nu, aangezien de Ottomanen er niet aan denken om na de Peloponnesos en Roumeli (het vasteland boven de golf van Korinthe) nog stukken van hun territorium prijs te geven, kan dat alleen maar door zelf een sterk leger te vormen. Het koninkrijk geeft dus vanaf het begin meer geld uit dan er in de staatskas komt, en dat geld gaat op de eerste plaats naar militaire uitgaven. Dit verklaart waarom Griekenland niet minder dan vijf keer de terugbetaling van zijn schuld gestaakt heeft, m.a.w. failliet is gegaan.

Zoals wel vaker in de geschiedenis van het moderne Griekenland wordt zijn lot bepaald door conflicten die het overstijgen. Zo is de onafhankelijkheid er in 1830 enkel gekomen na een militaire interventie van de geallieerden tijdens de grote zeeslag van Navarino (20 oktober 1827), waarbij de Turks-Egyptische vloot vernietigd wordt. Vervolgens komt Griekenland ongeveer om de 20 jaar willens nillens in zware internationale conflicten terecht. De Krimoorlog (1853-1855) brengt het in conflict met zijn westerse beschermmogendheden, Frankrijk en Groot-Britannië, die aan de zijde van het Ottomaanse rijk, de Griekse aartsvijand waarvan het zich maar net onafhankelijk gemaakt heeft, oorlog voeren tegen Rusland, als orthodoxe mogendheid voor veel Grieken de enig mogelijke echte bondgenoot. De Britse marine organiseert daarom van mei 1854 tot februari 1857 een blokkade van de Piraeus, precies om de Grieken die popelen om aan de zijde van Rusland de oorlog tegen het Ottomaanse rijk aan te gaan, in bedwang te houden.¹ De oorlog bereikt het door het Westen gewilde doel: het behoud van het Ottomaanse rijk, en de beteugeling van de Russische expansie.

Het is wellicht niet oninteressant op te merken dat dit doel reeds meer dan twintig jaar tevoren precies omschreven was door de in Griekenland zo verguisde Fallmerayer. De eigenlijke zin van zijn werken bestaat in een oproep aan Griekenland om zich los te maken van het obscurantistische Moskou, dat in zijn ogen een popperiaanse *closed society* is, een rijk van het kwaad, waarmee Griekenland zich door zijn orthodoxe geloof verbonden

¹ Clogg (1992: 57).

waant. Hij stelt het voor als een evidentie voor de West-Europese kanselarijen, dat het de historische opdracht is van Griekenland om de Russische aanspraken op Constantinopel te dwarsbomen. Maar precies omdat hij betwijfelt dat Griekenland de kracht zal vinden om het Ottomaanse rijk over te nemen, legt hij zich, net als de toenmalige Britse diplomatie, neer bij een verderzetting van het Ottomaanse rijk. Beter het manipuleerbare, want toch al verzwakte Ottomaanse rijk, dan een sterk Rusland dat alleen oog heeft voor zijn eigen belangen. Een jaar nadat Kolettis in het Griekse parlement voor het eerst de doctrine van de ‘Grote Idee’ uiteenzet, wordt die dus al met de grond gelijk gemaakt door Fallmerayer.²

Russische aanspraken op Constantinopel: het ‘Derde Rome’

Die Russische expansie richting Constantinopel kadert in de Russische imperiale ideologie. Rusland heeft namelijk ook een ‘Grote Idee’. Om die te begrijpen, moeten we een heel eind terugkeren in de tijd naar de periode waarin het rijk van Moskou opkomt, terwijl Byzantium ondergaat. Rusland, dat zich in 988 tot het (orthodoxe) christendom bekeerd heeft, met Kiev als hoofdstad, is sinds 1240 voor ruim twee eeuwen onder Tataarse heerschappij gekomen. De plaatselijke tak van de Roerikidendynastie maakt, aanvankelijk als agenten van de Tataren³, van Moskou – voor het eerst vermeld als plek in 1147 – een apart vorstendom in 1263, dat vanaf dan in de lift zit. Dat ontgaat de orthodoxe kerk niet, die de dynastie van Moskou als haar meest beloftevolle bondgenoten beschouwt, en in 1322 de zetel van de metropoliet van de stad Vladimir (waarheen hij in 1299 was overgebracht vanuit Kiev) naar Moskou overbrengt: het begin van een blijvend bondgenootschap tussen Moskou en de kerk⁴, zoals dat eeuwen tevoren ook al voor de Frankische dynastie het geval was geweest. In 1339 reeds vergelijkt een copiist van de evangelietekst de grootvorst van Moskou met de Byzantijnse keizers Constantijn de Grote, Iustinianus en Manuel Komnenos⁵, en in 1393 ziet patriarch Antonios IV zich genoodzaakt grootvorst Vassili I van Moskou, die de Byzantijnse keizer niet meer wil laten vermelden in zijn kerken, tot de orde te roepen.⁶ In de 15^{de} eeuw zijn er twee belangrijke gebeurtenissen die tot de

² De Boel (2013: 101-103).

³ Welter (1966: 97-98); Wolff (1993: 213).

⁴ Hosking (2001: 72-73); Wolff (1993: 213).

⁵ Wolff (1993: 213).

⁶ Nicol (1993: 299-300).

ontwikkeling van een eigen keizerlijke ideologie in Moskou leiden: eerst het concilie van Ferrara, later overgebracht naar Firenze (1438-1439), waarbij de orthodoxe afgevaardigden, ook die van de Russische kerk, op initiatief van de radeloze Byzantijnse keizer Johannes VIII, hopen op steun van de paus en het Westen, de hereniging der kerken accepteren onder de leiding van de gehate paus; maar ze worden noch door hun clerus, noch door hun bevolking gevolgd, en al evenmin door grootvorst Vassili II van Moskou, die de onderhandelaar voor de Russische kerk, Isidoros, de laatste Griekse metropoliet van de Russische kerk, bij zijn terugkeer uit Firenze afzet en vervangt door de Rus Jonas.⁷ Het tweede belangrijke feit is natuurlijk de val van Constantinopel, die door de tegenstanders van de unie in Constantinopel, maar ook in Rusland door de Russische grootvorst precies wordt geïnterpreteerd als een straf voor deze ketterse toegeving.⁸

In de 14^{de} eeuw, wanneer het Byzantijnse rijk tot een schaduw van zichzelf gereduceerd is, verschijnen er in Bulgarije profetieën volgens dewelke de Bulgaarse hoofdstad, Tarnovo, het nieuwe ‘tsaargrad’ is, zoals Constantinopel door de Slaven genoemd wordt. Daarmee heeft ook Bulgarije zijn eigen ‘Grote Idee’. Maar Ivan Sjisjman, de laatste tsaar van Bulgarije vóór de verovering door de Turken, had zich in 1371 vazal van sultan Murad moeten verklaren. Wanneer hij in 1393 in opstand komt, wordt zijn hoofdstad Tarnovo veroverd en hijzelf ter dood gebracht. Daarmee verliest Bulgarije zijn zelfstandigheid, en wordt het de eerste Ottomaanse provincie in Europa.⁹ Een aantal Bulgaarse clerici vluchten echter naar Rusland, en liggen daar wellicht aan de basis van de Russische ontwikkeling van deze imperiale idee.¹⁰ Anderzijds heeft deze keizerlijke ideologie ook in Servië school gemaakt. De Servische koning Stefan IV Doesjan heeft zich namelijk in 1346 tot keizer laten kronen van Serviërs en Grieken. Maar in 1389 stelt de slag op het Merelveld (‘Kosovo polje’) een einde aan de zelfstandigheid van het Servische koninkrijk, dat eveneens een Turkse vazalstaat wordt, tot het in 1459 wordt ingelijfd door de Ottomanen en ophoudt te bestaan.

Daarmee is, na de val van Constantinopel, de grootvorst van Moskou de enige overblijvende orthodoxe vorst, wat zijn prestige alleen maar ten goede komt. De metropoliet noemt hem ‘een nieuwe Constantijn’.¹¹ Maar het is vooral onder zijn zoon, Ivan III de Grote, dat de nieuwe ideologie vorm krijgt.

⁷ Welter (1966: 102).

⁸ Wolff (1993: 215).

⁹ Nicol (1993: 300).

¹⁰ Schaeder (1929: 20).

¹¹ Goldfrank (2004).

Deze trouwt namelijk in 1472 met Sophia Zoë Paleologina, dochter van Thomas Paleologos, despoot van Morea (de middeleeuwse naam van de Peloponnesos), de jongste broer van de twee laatste Byzantijnse keizers, Johannes VIII (de unionist), en Constantijn XI, en zelf ook unionist. Daarom wordt hij ook na de dood van Constantijn door de paus en het Westen als legitieme erfgenaam van het Byzantijnse rijk beschouwd. De historische ironie wil dat dit huwelijk precies door de paus gearrangeerd is, omdat die hoopt dat de Byzantijnse prinses Rusland katholiek zal maken. Ze was immers door haar ouders, die zich na de Turkse verovering van Morea 1460 in Rome gevestigd hadden, opgevoed in de geest van de Florentijnse hereniging der kerken.¹² Maar eens in Moskou wijst ze de paus af en omarmt ze de orthodoxe en Byzantijnse principes, die in Moskou onverkort waren blijven bestaan. Ze noemt zich daar erfgename van Byzantium, en presenteert zich, op een tapisserie die ze aan het klooster van Sint Sergios van Radonezj schenkt, zelfs als ‘tsarina van Constantinopel’.¹³ Het zal dan wel geen toeval zijn dat Ivan III de eerste grootvorst is die zich met de keizerlijke titel ‘tsaar’ (afkomstig van *Caesar*) laat noemen, en ook de titel *samoderzjets* begint te gebruiken, de letterlijke vertaling van de Byzantijnse keizerstitel *autokrator*. Ivan III neemt ook als wapen de tweekoppige adelaar van Byzantium, en geeft daarmee te kennen dat Rusland nu de plaats inneemt van het ondergegangene rijk van Constantinopel.¹⁴ Maar het is pas zijn kleinzoon, Ivan IV (de Verschrikkelijke), die zich ook als ‘tsaar’ tot keizer laat kronen.

De nieuwe imperiale doctrine vindt haar definitieve formulering in een panegyrische brief, wellicht van 1523¹⁵, die de monnik Filofej (of Philotheos in het Grieks) van Pskov richt aan grootvorst/tsaar Vassili III, zoon van Ivan III en vader van Ivan IV. In deze brief wordt expliciet gezegd dat Moskou het leiderschap van de christelijke wereld op zich heeft genomen, nu Constantinopel deze positie verloren heeft door de verovering door de Turken, en Rome uiteraard zijn leiderschap was kwijtgeraakt doordat het in ketterij vervallen was. Vassili III is nu de enige keizer ter wereld over de christenen, en alle rijken van rechtgelovige christenen zullen in zijn rijk opgaan. Twee Romes zijn gevallen, het derde (Rusland) staat recht, en een vierde zal er nooit zijn.¹⁶ Sommige commentatoren leggen er de nadruk op dat deze tekst, met zijn idee van een ‘Derde Rome’, er enkel op gericht is om de Russen een

¹² Wolff (1993: 216-217).

¹³ Goldfrank (2004).

¹⁴ Wolff (1993: 220); Welter (1966: 107).

¹⁵ Goldfrank (2004).

¹⁶ Rahner (1993: 198); Laats (2009: 98).

gevoel van verantwoordelijkheid te geven ten opzichte van de orthodoxie, en dat hij Rusland op geen enkel ogenblik tot een agressieve politiek jegens andere volkeren heeft aangezet.¹⁷

Alleszins leidt de ideologie die erin vervat ligt tot het opeisen van een eigen Russisch patriarchaat, naast de vier orthodoxe van Iustinianus' oorspronkelijke pentarchie, namelijk die van Constantinopel, Alexandrië, Antiochië en Jeruzalem. In 1589 wordt door de andere patriarchen aan deze wens tegemoetgekomen. Patriarch Jeremias van Constantinopel wordt naar Moskou ontboden om de eerste Russische patriarch te wijden, en gebruikt daarbij de woorden zelf van Filofej, met een expliciete verwijzing naar de doctrine van het Derde Rome.¹⁸ In het Westen vindt men het vanzelfsprekend dat deze doctrine inhoudt dat de tsaar zich als erfgenaam van het Byzantijnse rijk profileert. Alleszins is dat de interpretatie van de Roomse keizer Maximiliaan II, wanneer hij Ivan IV de Verschrikkelijke in 1576 voorstelt zijn recht op het 'Griekse rijk van het Oosten' te laten gelden, en zijn plaats naast de Roomse keizer in te nemen als keizer van het Oosten.¹⁹

Ook al gaat Ivan de Verschrikkelijke niet op dat voorstel in, en ook al verdwijnt de doctrine uit de actualiteit in de 17^{de} en de eerste helft van de 18^{de} eeuw, toch blijft ze smeulen in het Russische onderbewuste²⁰, tot ze onder Catharina de Grote weer te voorschijn komt, en nu duidelijk wel geïnterpreteerd als een politieke ideologie, als haar 'Griekse project': het komt erop aan om Constantinopel te heroveren, precies in naam van deze aloude keizerlijke aanspraken, zoals gesymboliseerd door de tweekoppige adelaar. Precies daarom laat ze haar kleinzoon 'Constantijn' dopen, om duidelijk te maken dat hij de erfgenaam is van de Romeinse keizer die het tweede Rome gesticht, en aan het derde zijn kroon gegeven heeft. De herdenkingsmedaille die bij die gelegenheid geslagen wordt draagt de ondubbelzinnige tekst "Terug naar Byzantium".²¹ De opeenvolgende Russische oorlogen tegen het Ottomaanse rijk, die beginnen met Catharina de Grote, zijn dan ook in dit kader te situeren.

¹⁷ Goldfrank (2004); Gol'dberg (1993: 239).

¹⁸ Rahner (1993: 199); Wolff (1993: 223).

¹⁹ Rahner (1993: 199).

²⁰ Laats (2009: 112).

²¹ Rahner (1993: 200-201).

De zieke man van Europa

Rusland gaat er dus, in 1853, van uit dat het moment gekomen is om het Ottomaanse rijk de doodsteek te geven: tsaar Nikolaas I noemt het Ottomaanse rijk ‘een zieke man’, een citaat dat in 1860 in krantentaal de staande uitdrukking ‘de zieke man van Europa’ wordt. Rusland verwerft inderdaad gebied in de Kaukasus, maar moet door de zware nederlaag in Sebastopol (september 1855) voorlopig de Krim (die het sinds 1783 bezit) weer ontruimen, zijn Zwarte Zeevloot vernietigen en de demilitarisering van de Zwarte Zee toestaan. In 1877-1878 komt het weer tot een Russisch-Turkse oorlog: na in het bloed gesmoorde opstanden in Bosnië en Bulgarije verklaren Servië en Montenegro de oorlog aan Turkije, maar omdat hun campagne slecht aan het aflopen is moet Rusland tussenbeide komen. Het laat deze gelegenheid om revanche te nemen voor de nederlaag in de Krimoorlog niet liggen, en de oorlog draait deze keer uit op een duidelijke nederlaag van het Ottomaanse rijk. De Russische troepen geraken tot in de buitenwijken van Constantinopel, en houden daar slechts halt onder dreiging van een Britse vloot die de conservatieve premier Disraeli in februari 1878 naar Constantinopel stuurt.²²

Daaraan is in Londen een erg interessant en in alle – ook buitenparlementaire – hevigheid uitgevochten conflict voorafgegaan, waarbij voor zover bekend voor het eerst expliciet de vraag wordt gesteld of een buitenlandse interventie gemotiveerd moet zijn door humanitaire overwegingen dan wel door welbegrepen eigenbelang. De liberale oud-premier Gladstone is geschokt door het bloedbad dat de Turken onder de christelijke bevolking in Bulgarije hebben aangericht en wil maar één ding: de Turken moeten daar absoluut weg, zodat het land onafhankelijk kan worden. De conservatieve premier Disraeli daarentegen verkiest aan *Realpolitik* te doen, zoals hij uiteenzet in zijn toespraak tot het Hogerhuis in 1877, in expliciete bewoordingen die aan duidelijkheid niets te wensen overlaten:

I say absolutely the policy of Europe and not merely the policy of England [...] has been this – that by the maintenance of the territorial integrity and independence of the Ottoman Empire, great calamities may be averted in Europe, wars may be averted, and wars of no ordinary duration [...]. It has been said that the people of this country are deeply interested in humanitarian considerations [verwijzing naar ‘the Bulgarian atrocities’] [...] involved in the Eastern Question. All must appreciate these feelings. But I am

²² Tucker (2010: 1468); Roberts (2001: 35).

mistaken if there be not yet a deeper sentiment on the part of the people of this country [...] and that is the determination to maintain the Empire of England.²³

Groot-Brittannië is immers in deze streken de traditionele tegenstander van Rusland, dat een opening naar de ‘warme zeeën’ zoekt; de Britten daarentegen zien de Russische opmars naar Constantinopel en de oostelijke Middellandse Zee als een bedreiging voor hun toegang tot Indië, het hart van het Britse imperium.²⁴

In een eerste vredesverdrag, afgesloten in San Stefano, toen nog een dorp buiten Constantinopel, op 3 maart 1878, wordt voorzien in de volledige onafhankelijkheid van Bulgarije, dat niet alleen Oost-Roumelië mag aanhechten maar ook bijna geheel Macedonië, tot aan de poorten van Thessaloniki. Volgens dit verdrag worden heel wat steden die nu in Griekenland liggen – onder meer Xanthi, Kavala, Serres, Edessa, Florina en Kastoria –, maar ook geheel de voormalige Joegoslavische republiek Macedonië, tot in het huidige Albanië, Bulgaars. Dit grote Bulgarije, dat onder Russische druk tot stand lijkt te gaan komen, moet een Russische satellietstaat worden die de invloed van Rusland tot aan de grens van wat nu het Europese deel van Turkije is zou doen reiken. Zonder de interventie van de Britse vloot zouden de Russen de Bulgaarse stroman niet eens nodig gehad hebben; ze zullen ampel gelegenheid krijgen om dit te betreuren (*cf. infra*). Dit toekomstige Groot-Bulgarije wordt daarmee ook een boeman voor de onmiddellijke burens, Oostenrijk en Griekenland.

Ook de verder afgelegen ‘Grote mogendheden’ – een term die in zwang is vanaf het congres van Wenen, dat de toekomst van Europa organiseert na de napoleontische oorlogen – Groot-Brittannië en Frankrijk, die gealarmeerd zijn over de enorme toename van de Russische macht door dit verdrag, en precies daarom 24 jaar eerder de Krimoorlog waren begonnen, eisen een herziening. Het verdrag van Berlijn (13 juni – 13 juli 1878) maakt korte metten met dit grote Bulgarije (*cf. infra*), en verleent het bestuur over Bosnië, dat officieel een Ottomaanse provincie blijft, aan Oostenrijk-Hongarije, in ruil voor toegevingen aan Rusland elders. De Serviërs vinden echter dat deze provincie, met zijn confessioneel gemengde, maar Servischtalige bevolking, waarvan de orthodoxe Serviërs de grootste groep vormen²⁵, hun vanzelfsprekend toekomst. Zij blijven in de kou staan; hun ontgoocheling over Rusland is

²³ Roberts (2001: 36).

²⁴ Roberts (2001: 35).

²⁵ Hall (2003: 92-93).

groot. Griekenland, dat in 1878 in Berlijn ook niets had gekregen, wordt achteraf gesust doordat het zonder slag of stoot de rijke landbouwprovincie Thessalië toegewezen krijgt, die het vanaf 1881 bestuurt. De Griekse aanspraken gelden echter niet alleen Thessalië, maar uiteraard ook Macedonië, met zijn hoofdstad Thessaloniki, om nog te zwijgen van Constantinopel zelf en Smyrna (het huidige Turkse Izmir), op de kust van Klein-Azië. De ‘Grote Idee’ kan op unanieme steun rekenen in Griekenland, net als territoriale expansie ook voor de andere Europese natiestaten een vanzelfsprekend doel is, en zo domineert de buitenlandse politiek decennialang het politieke gebeuren.

Er is alleen een meningsverschil over de manier waarop dat kan gebeuren. De partij van Charilaos Trikoupis is van mening dat de staatsfinanciën niet toereikend zijn voor grote militaire avonturen; hij vindt dat de Griekse staat eerst zowel politiek als economisch versterkt moet worden vooraleer men daaraan kan denken. De Griekse economie is rond 1880 nog sterk agrarisch, en de buitenlandse handel is bijna uitsluitend gericht op de export van landbouwproducten (krenten, olijven, vijgen), die sterk afhangt van conjunctuur en concurrentie. Wat industrie betreft is er nauwelijks iets buiten de katoenververij in Thessalië, en die gaat dan nog bijna kapot door de concurrentie van het in de industriële revolutie veel verder gevorderde Engelse Lancashire. Trikoupis vindt dus dat de economie eerst gemoderniseerd moet worden, om zo de internationale kredietwaardigheid te verbeteren. Hij neemt daarom maatregelen om de beginnende industrialisering te bevorderen, en investeert in de verbetering van de transportmogelijkheden: zo laat hij, in navolging van Saïd Pasja, de Egyptische *khedive* (‘onderkoning’, omdat hij officieel het land bestuurt in naam van de sultan in Constantinopel) die het kanaal van Suez had laten graven (1869), het kanaal van Korinthe (1893) aanleggen en richt zo’n 1200 km spoorwegen in. Deze investeringen vergen uiteraard wel eerst belastingen, die alleen maar kunnen geheven worden op de kap van de – arme – landbouwbevolking. Deze belastingen maken Trikoupis uiteraard onpopulair, wat ten goede komt aan zijn rivaal, Theodoros Deligiannis, die met zijn nationalistische en populistische retoriek tegemoet komt aan de verlangens van de man in de straat, en geld dat nog niet binnengekomen is uitgeeft aan faliekant aflopende militaire avonturen. Griekenland wordt weliswaar in 1893 failliet verklaard, maar zolang Epirus, Macedonië en de kust van Klein-Azië niet bevrijd zijn, blijft de *alytrotismos*-expansiepolitiek Griekenlands onbetwiste eerste prioriteit.

Dat leidt tot de rampzalige oorlog die Griekenland in 1897 gedurende 30 dagen op zijn eentje tegen het Ottomaanse rijk voert, en tot de zware neder-

laag die eens te meer bevestigt wat eigenlijk al sinds 1830 geweten is, namelijk dat Griekenland op zijn eentje niets vermag tegen de grote buur, en dat het onderhoud van het kostelijke leger dus eigenlijk tot niets dient. Maar het Ottomaanse rijk is nu eenmaal een staat waarbinnen de christenen per definitie tweederangsburgers zijn. Die blijven dus in opstand komen, en die opstanden blijven bloedig onderdrukt worden, wat weer rancune genoeg oplevert voor een volgende opstand.

Dat is zo in Kreta, waar zowat één keer per decennium (1841, 1858, 1866-1869, 1877-1878, 1888-1889, 1896-1897) een grote opstand plaatsvindt, die telkens in het bloed gesmoord wordt.²⁶ Maar terwijl in Kreta het conflict bilateraal blijft, beperkt tot Grieken en Turken, is de situatie nog veel explosiever in Macedonië, waar Turken, Grieken, Serviërs, Bulgaren, Albanen en (in de grote steden) Joden door elkaar wonen, wat de ‘Macedonische kwestie’ tot een internationaal politiek probleem van de eerste orde maakt.

Bulgarije en Servië: weerspannige satellieten

Oostenrijk-Hongarije, als buur, en Rusland, via Bulgarije, dat het als zijn cliëntstaat beschouwt omdat het door zijn oorlog tegen het Ottomaanse rijk, in 1877-1878, aan de wieg van de Bulgaarse zelfstandigheid heeft gestaan, zijn hier rechtstreeks betrokken grootmachten. Maar Rusland, dat door zijn eigen imperiale en panslavische bril kijkt, miskent de eigen agenda van zijn Slavische ‘broedervolkeren’ die het pretendeert te patroneren.

Bulgarije houdt een grote kater over aan de enorme stap terug die het op drie maanden heeft moeten zetten van het verdrag van San Stefano naar het verdrag van Berlijn. In plaats van het grote, onafhankelijke koninkrijk Bulgarije dat in San Stefano uitgetekend was, heeft Rusland ingestemd met een klein vorstendom Bulgarije, dat daarenboven een vazalstaat van het Ottomaanse rijk blijft en gescheiden wordt van Oost-Roumelië (met Plovdiv als hoofdstad), dat niet meer dan een autonome provincie van het Ottomaanse rijk wordt. Wanneer de Bulgaren in 1885 eenzijdig de vereniging van Oost-Roumelië met Bulgarije proclameren, probeert Rusland aanvankelijk, samen met Oostenrijk-Hongarije, de status quo te herstellen. Merkwaardig weer, voor een land dat er zeven jaar eerder een oorlog met de Ottomanen voor over had om precies dat grote Bulgarije te bewerkstelligen. Maar ondertussen heeft Rusland het danig op de zenuwen gekregen van het eigengereide gedrag van de Bulgaarse vorst, prins Alexander van Battenberg, en ingezien dat dit

²⁶ Clogg (1992: 69).

Bulgarije, dat weigert om een Russische marionet te zijn, veeleer een bedreiging vormt voor zijn eigen belangen.²⁷

Uiteindelijk komt er een ‘Belgische loodgieter’ compromisoplossing uit de bus, waardoor Bulgarije en Oost-Roumelië weliswaar niet verenigd worden, maar wel een personele unie gaan vormen: de Bulgaarse prins wordt ook gouverneur-generaal van Oost-Roumelië, dat nominaal een Ottomaanse provincie blijft.²⁸ De Russen moeten knarsetandend accepteren dat Bulgarije, tegen de bepalingen van het verdrag van Berlijn in – en dus ook tegen de zin van Rusland – eenzijdig zijn wil doordrukt en voor dat fait accompli nu ook nog beloond wordt in plaats van gestraft. De rekening wordt gepresenteerd aan Battenberg, die nota bene in 1879 door de tsaar zelf, op grond van zijn voorrecht van grote weldoener van het net zelfstandig geworden Bulgarije, tot prins van dat land gekozen was. Maar in 1886 doet hij onder Russische druk troonsafstand. Rusland is wat het beschouwt als nukken van een weerspannige satellietstaat beu.²⁹ De bondgenootschappen komen en gaan op de Balkan...

Na de troonsafstand van Battenberg, in 1886, verkiest het Bulgaarse parlement, dat geen rekening meer wenst te houden met de wensen van Rusland, een katholieke Duitse prins, voormalig officier in het leger van Oostenrijk, de eeuwige rivaal van Rusland: Ferdinand van Saksen-Coburg-Gotha, de kleinzoon van een broer van Leopold I, koning der Belgen. Opnieuw komt Rusland als verliezer uit een confrontatie met Oostenrijk op de Balkan. Het is een kwestie van tijd vooraleer de Russische frustratie het kookpunt bereikt, en men in Sint-Petersburg geen verder gezichtsverlies meer zal dulden.³⁰ De Bulgaarse verhouding tot Rusland bereikt hiermee een dieptepunt: Rusland verbreekt zijn diplomatieke relaties met het balorige vorstendom. Pas na de dood van tsaar Alexander III in 1894, en de val van de anti-Russische regering in Sofia, worden er, in 1896, opnieuw diplomatieke relaties aangeknoopt, onder impuls van prins Ferdinand, die beseft dat hij zonder de steun van Rusland zijn vorstelijke positie niet kan behouden: Rusland kan namelijk zijn erkenning door de sultan, zijn formele soeverein³¹, blokkeren. Daarom laat hij in 1896 zijn zoon, Boris, volgens het orthodoxe geloof dopen. Daarmee slaat hij een dubbele slag: hij krijgt niet alleen de steun van de Bulgaarse

²⁷ Niou e.a. (2007: 279).

²⁸ Niou e.a. (2007: 279).

²⁹ Roman (2003: 87).

³⁰ Roman (2003: 412).

³¹ Bulgarije is sinds het verdrag van Berlijn (1878) nominaal nog altijd een vazalstaat van de sultan. Dat verandert pas wanneer Ferdinand zich in 1908 eenzijdig tot tsaar van een onafhankelijk Bulgarije uitroept (Detrez 2014: 200).

orthodoxe kerk, die zich tot dan toe tegen zijn verkiezing verzet had, maar hij wordt eindelijk ook door Rusland erkend als prins van Bulgarije.³² Rusland kan zich dan aan het werk zetten om een verbond van Bulgarije met de andere grote Slavische Balkannatie, Servië, te smeden.

De Serviërs zijn, in de 17^{de} en de 18^{de} eeuw, een automatische bondgenoot voor Oostenrijk. Telkens wanneer er onheil op komst is vanwege de Ottomaanse overheden, trekken ze massaal de Donau over, naar het christelijke Oostenrijk: dat is precies de oorsprong van de *Krajina*, letterlijk de Oostenrijkse militaire ‘grens’ in Kroatië met het Ottomaanse rijk, waar deze Serviërs zich duurzaam vestigen, tot ze daar in de jaren 1990 door de jongste Balkanoorlog verdreven worden. Ook nadat Servië, in 1815, een semionafhankelijke vazalstaat van het Ottomaanse rijk wordt, blijven de relaties van de Servische Obrenovićdynastie met Oostenrijk goed. Wanneer dan, met de ondertekening van het verdrag van Berlijn, in 1878, blijkt dat het Slavische, orthodoxe gidsland Rusland wel Bulgarije steunt, maar Bosnië-Herzegovina aan Oostenrijk laat en helemaal niets doet voor Servië, houdt ook Servië een flinke kater over aan de houding van Rusland. Oostenrijk maakt van de gelegenheid gebruik om zijn positie nog te verbeteren: het steunt, in 1881, de Servische vorst wanneer die de titel van ‘koning’ aanneemt, en bekomt in ruil daarvoor een verrassende alliantie met Servië.³³

Het verdrag met Oostenrijk wordt nooit populair in Servië, en overleeft de gruwelijke staatsgreep van 1903 niet, waarbij de Oostenrijk gunstig gezinde Obrenovićdynastie vervangen wordt door die van Karadjordjević. Al snel gaat de relatie met Oostenrijk aan het verslechteren. Servië is op dat ogenblik ook economisch gezien een satelliet van Oostenrijk-Hongarije, dat 90 procent van de Servische export opneemt, en 60 procent van de Servische import voor zijn rekening neemt.³⁴ Servië wil zich nu onafhankelijker maken van Oostenrijk. Het krijgt een lening van Frankrijk, in ruil waarvoor het nu Franse in plaats van Oostenrijkse munitie moet kopen; bovendien richt het een tolbarrière op tegen Oostenrijk, waardoor Oostenrijkse import onbetaalbaar wordt.³⁵ Oostenrijk reageert daarop met economische sancties: het sluit zijn grenzen voor Servisch varkensvlees in 1906. Het komt tot de zogenaamde ‘varkenoorlog’ tussen beide landen, die tot 1909 duurt.³⁶ Servië krijgt daarbij steun van Rusland, dat zijn kans schoon ziet om zijn blazen op te

³² Roman (2003: 87, 412).

³³ Zeman (1990: 26); Roman (2003: 87).

³⁴ Encyclopaedia Britannica (1911: 688).

³⁵ Lampe (2014: 34).

³⁶ Zeman (1990: 26).

poetsen en de ‘beschermer’ te worden van het geheel van de Slavische volkeren op de Balkan.

In die atmosfeer gaat Oostenrijk-Hongarije in 1908 over tot de formele annexatie van Bosnië-Herzegovina, een gebied dat door Servië opgeëist wordt. Maar Oostenrijk-Hongarije beseft maar al te goed dat een groot, met Bosnië-Herzegovina uitgebreid Servië destabiliserend zou werken op de talrijke Slavische bevolking in het eigen rijk, op de eerste plaats de Serviërs in de *Krajina*, en de Kroaten, die met de Serviërs hun taal delen. Hierdoor zakken de zo al slechte relaties tussen beide landen tot onder het vriespunt.³⁷ Deze annexatie maakt van Oostenrijk nu ook officieel een buur van Macedonië, dat nog ongedeeld in Ottomaanse handen blijft. Ze stelt ook het decor op voor de aanslag van Sarajevo, tijdens het officieel bezoek van de Oostenrijkse kroonprins Frans-Ferdinand, in 1914, aan de hoofdstad van de nieuwe Oostenrijkse provincie Bosnië-Herzegovina. Maar vooraleer het zover kan komen, moet de Balkan nog door twee gruwelijke Balkanoorlogen.

Macedonië, de Jonge Turken en de ‘Grote Idee’

De kleine, recent onafhankelijk of tenminste zelfstandig geworden koninkrijken Griekenland, Servië en Bulgarije zijn niet alleen buren van Macedonië, maar ze hebben elk nog veel volksgenoten in het Macedonische gebied wonen.³⁸ Daarbij zijn er ook nog Albanezen, die wel een samenhangend gebied bewonen maar verdeeld zijn door hun godsdienst: dit volk, dat eind 16^{de} eeuw nog bijna homogeen christelijk was, is – veel later dan bijvoorbeeld de Slavische bevolking in Bosnië of Herzegovina – tot in de 19^{de} eeuw geleidelijk overgegaan tot de islam, waardoor uiteindelijk zo’n 70 procent van de Albaneestalige bevolking mohammedaans wordt, met nog ongeveer 20 procent orthodoxe christenen in het zuiden (wat voor de Grieken Noord-Epirus is) en 10 procent katholieken in het noorden. Het ontbreken van een gemeenschappelijke godsdienst, maar ook van een gemeenschappelijke literatuur, leidt ook tot het ontbreken van een nationaal gevoel, ook al omdat de moslimmeerderheid alle kansen krijgt binnen het Ottomaanse rijk en zich verbonden voelt met de Turken.³⁹ Ten slotte zijn er ook nog Joden, die na hun verdrijving uit Spanje, in 1492, door de *reyes católicos* Ferdinand II van Aragon en Isabella I van Castilië, met open armen ontvangen waren door de

³⁷ Hall (2003: 92-93); Roman (2003: 94).

³⁸ De Boel (1993: 26-27).

³⁹ Stavrianos (2000: 500-502).

Ottomanen. Zij wonen echter enkel in de steden en maken geen aanspraak op een eigen territorium: ook zij voelen zich prima als Ottomanen.

Macedonië is dus een echte mengelmoes. Het woord *macédoine* is in het Frans voor het eerst geattesteerd in 1778 met de betekenis die het vandaag nog heeft, wanneer we over een ‘groentenmacedoine’ spreken. Sinds het ontwaken van de nationale gevoelens op de Balkan is dit gebied een kruitvat geworden. Het Ottomaanse rijk, dat in de 19^{de} eeuw de ‘zieke man van Europa’ is geworden, of, om het met een oorspronkelijk op de hellenistische rijken toegepaste term uit het bijbelboek *Daniël* (*Dn 2, 33-45*) te zeggen, een ‘reus op lemen voeten’, voert een actieve *divide et impera*-politiek door de belangentegenstellingen tussen de verschillende bevolkingsgroepen aan te wakkeren.⁴⁰

Tegen deze decadentie van het Ottomaanse regime ontstaat er intussen binnen de Turkse bevolkingsgroep een reactie, die het rijk wil moderniseren op westerse basis. Het gaat om liberalen, die van het rijk een constitutionele monarchie willen maken: ze willen m.a.w. de absolute macht van de sultan fel beperken. Een eerste revolutie in die zin leidt tot een kortstondig eerste constitutioneel regime, in 1877-1878, maar het komt al snel tot een restauratie van de macht van de sultan en een afschaffing van de grondwet. Daartegen organiseert zich vervolgens vanaf 1889 ondergronds de beweging van de ‘Jonge Turken’, die – aanvankelijk nog steeds gedreven door zuiver liberale beginselen – het Ottomaanse rijk wil omvormen tot een constitutionele monarchie, waarbij alle inwoners, ongeacht hun godsdienst of taal, tot gelijk-berechtigde burgers van het rijk worden. Deze Jonge Turken brengen deze beginselen in de praktijk wanneer hun geslaagde staatsgreep van 1908 ze uiteindelijk aan de macht brengt, maar het wordt dan al gauw duidelijk dat ze in botsing komen met de christelijke Balkannaties, en met de nationale bevrijdingsbewegingen die deze in Macedonië steunen. De Jonge Turken willen namelijk juist de integriteit van het rijk verdedigen en precies dat separatisme van de christelijke Balkanvolkeren bestrijden.

Daarbij vinden ze als bondgenoten een aantal Grieken binnen de leidende kringen in het Ottomaanse rijk, maar ook, misschien wat verwonderlijker, sommige ‘Helladieten’ (Grieken van Griekenland). Daarvoor moeten we weer even terugkijken naar het begin van de 19^{de} eeuw en het ontwaken van de emancipatiegedachte bij de Griekstalige orthodoxen: er waren namelijk twee ‘wegenkaarten’ voor die emancipatie.

⁴⁰ Woodhouse (1977: 183-184).

De ene visie was in feite erg iconoclastisch voor die periode: ze zegde dat de moderne Grieken, die zichzelf al sinds de late Oudheid Ρωμαῖος, ‘Romein’ noemden⁴¹, in feite afstammelingen van de oude Hellenen waren, en dus aan de basis lagen van de West-Europese beschaving. Hun toekomst lag dan ook in een herstel van het glorieuze oude Hellas, als een homogeen Helleense natie die haar plaats in het concert van de Europese, westerse naties, opnieuw moest innemen.⁴² Het is deze opvatting die zeer snel het hart en de geest van dit christelijke volk, dat zich tot dan toe ‘Romeins’ noemde, veroverde en die het uiteindelijk ook gehaald heeft. Het is op grond van deze visie dat de grenzen van het onafhankelijke koninkrijk in 1832 vastgelegd worden op de lijn Arta-Volos. De Europese onderhandelaars steunen daarbij op Pausanias, de Griekse geograaf die in de 2^{de} eeuw van onze jaartelling de Griekse landstreken beschreef! Maar zoals gezegd bleven drie kwart van de Grieken, en alle belangrijke stedelijke centra, buiten deze grenzen. De Griekse bevolking leefde verspreid over geheel de Balkan, vooral in de steden waar ze de burgerklasse, de bourgeoisie, vormde.⁴³ De Griekse onafhankelijkheid had nog geen grote impact in de zin van represailles gehad op de Griekse bevolking binnen het Ottomaanse rijk; dat zou pas veranderen met de Balkanoorlogen. Zo bleef Constantinopel nog altijd de belangrijkste Griekse stad.

De andere visie, vooral vertegenwoordigd door Athanasios Souliotis-Nikolaïdis en Ion Dragoumis, aanhangers en ideologen van het ‘hellenottomanisme’⁴⁴, was dat het waanzin was om een homogeen Griekse staat na te streven. Deze strekking vond dat die grote territoriale verspreiding van de Griekse taal en cultuur vooral moest blijven, en dat ze geenszins de toestand in de oudheid maar die van het Byzantijnse rijk weerspiegelde. Het uitgangspunt was dat de Grieken in feite, vanaf de 18^{de} eeuw, de leidende klasse van het Ottomaanse rijk vormden in termen van administratie, handel, cultuur en financiën; het Ottomaanse rijk was in deze visie gewoon de verderzetting van het Byzantijnse rijk, dat altijd het Westen als lastige rivalen – en niet zichzelf als onderdeel van dat Westen – beschouwd had. We zien hier dus een totaal andere idee van de eigen geschiedenis, die ook diametraal verschillende opties voor de toekomst impliceerde. De Griekse leidende klasse van Constantinopel zag met lede ogen hoe het Westen gebruik maakte van de

⁴¹ Dit Griekse woord, uit te spreken als ‘Roméos’, levert in het Arabisch het woord *rumi* op, dat ‘christen’ of ‘Europeaan’ betekent. Zo wordt Kuifje nog *un jeune rumi* genoemd in het album *Tintin au pays de l’or noir*. Dit woord levert uiteindelijk ook de naam voor de Shakespeareheld *Romeo* op.

⁴² De Herdt (1998).

⁴³ Detrez (1988: 17); Kitsikis (1996: 262).

⁴⁴ Skopetea (1988: 312-313).

decadentie van het Ottomaanse rijk om het te koloniseren. Zij streefde nog altijd een soort Grieks-Turkse confederatie na, waartoe ook het onafhankelijke Griekenland weer moest gaan behoren. Dit rijk, gedragen door de eendracht van al zijn burgers, zou sterk genoeg zijn om weerwerk te bieden aan het Westen. De Grieken zouden binnen zo'n kader in staat zijn om hun millennia-oude missie, namelijk om de brug te vormen tussen Oost en West, weer ten volle uit te voeren. In deze visie is het Ottomaanse rijk het eigen huis van de Grieken; samenspannen met de Slaven om dat huis te plunderen betekent dan ook niet meer of niet minder dan het eigen huis te plunderen om er maar een klein deel van voor zichzelf op te eisen.⁴⁵

De Balkanoorlogen

Maar dat laatste is nu precies wel de keuze die de liberale, in 1910 premier van Griekenland geworden Kretzenzer Venizelos maakt. Hij begint fors te investeren in leger en vloot, en wil de steden met een grote Griekse bevolking in samenhangende gebieden bevrijden. Hij is daarom bereid om de verspreide Griekse bevolking op te offeren. Het is onder zijn impuls dat Griekenland toetreedt tot de zogenaamde Balkanbond, het verbond met de andere – Slavische – christelijke Balkannaties. Dit verbond is op de eerste plaats het werk van Rusland, dat zich opstelt als beschermer van de Slavische naties op de Balkan. Rusland, dat zijn relaties met Bulgarije in de recente periode aanzienlijk verbeterd heeft, en sinds de staatsgreep van 1903 de beschermheer bij uitstek van Servië is geworden (*cf. supra*), smeedt het verbond tussen beide landen op de eerste plaats als een instrument tegen Oostenrijk-Hongarije, ook al is het niet gemakkelijk om Bulgarije en Servië – die al zo lang met elkaar overhoop liggen over het lot van Macedonië – op één lijn te krijgen. Ze spreken nu af dat de Sandjak van Novi Pazar en het noorden van Macedonië aan Servië, het zuiden aan Bulgarije zal toekomen. Rusland engageert zich ertoe dat het aan beide partijen een billijke oplossing van de betwiste centrale zone rond Skopje zal opleggen wanneer die aan de orde zal zijn. Overtuigd door deze Russische garantie sluiten beide landen in maart 1912 het Balkanverbond, officieel gericht tegen Oostenrijk maar met een geheim hoofdstuk over een gemeenschappelijke aanval tegen het Ottomaanse rijk. In de zomer van 1912 sluit Venizelos dan aparte verdragen met Servië en Bulgarije.⁴⁶

⁴⁵ Kitsikis (1996: 261-263).

⁴⁶ Hall (2015: 10).

Venizelos' toenadering tot Servië en vooral Bulgarije, waarmee Griekenland al sinds decennia in een 'vuile oorlog' over Macedonië gewikkeld is, wordt vergemakkelijkt door de situatie aan de overzijde. De Jonge Turken, die ondanks hun eigen programma toch duidelijk een overwegend mohammedaanse groep vormen, radicaliseren al gauw éénmaal aan de macht, wat tot een splitsing leidt. Een echt liberale kern, die de rol van de staat op economisch vlak en de rol van de islam in de staat sterk wil beperken en pleit voor een grote mate van lokale autonomie, ook voor de verschillende gemeenschappen, splitst zich af van het dominante 'Comité voor Eenheid en Vooruitgang', dat snel een Turks nationalistische en sterk centralistische koers gaat varen.⁴⁷ Vanaf dat ogenblik is het met het goede fortuin van de Grieken in Klein-Azië gedaan. Van gevierde burgers worden ze nu gehate vijanden, en ook dienovereenkomstig behandeld. Vanaf 1909 voeren de Jonge Turken een jacobijnse politiek van gedwongen assimilering in Macedonië⁴⁸, die precies de christelijke naties voorlopig in elkaars armen drijft: ze willen allemaal graag het Ottomaanse rijk aanvallen, maar zijn daar op hun eentje niet toe in staat, zoals Griekenland tot zijn scha en schande geleerd heeft. Maar samen voelen ze zich wel sterk genoeg, zeker wanneer Italië, jaloers op de kolonies van andere West-Europese landen, het nog Ottomaanse Lybië binnenvalt in 1911. Die oorlog duurt meer dan een jaar, maar is vanuit een dubbel oogpunt interessant voor de Balkancoalitie: omdat hij het Ottomaanse leger bezighoudt, maar vooral ook omdat hij aantoont dat het kan overwonnen worden; want na een lange uitputtingsoorlog, waarbij de weerstand van de Ottomanen, geholpen door de lokale bevolking, groter is dan verwacht, verovert Italië in 1912 Lybië. De christelijke coalitie wil nog snel van de gelegenheid van die Italiaans-Ottomaanse oorlog profiteren en verklaart het Ottomaanse rijk in oktober 1912 de oorlog. De militaire investeringen zullen nu eindelijk gaan renderen. Het enige probleem is dat er, afgezien van de Servisch-Bulgaarse afspraak over Macedonië (die dan nog niet eens zal nagekomen worden, *cf. infra*), verder niets is afgesproken over de verdeling van de te veroveren gebieden...

De coalitie behaalt tijdens de Eerste Balkanoorlog al snel een aantal klinkende successen, waardoor geheel Macedonië en Epirus, en een flink deel van Thracië veroverd wordt. Maar de verschillende landen profiteren niet op dezelfde manier van de overwinning. Zo waren de Bulgaren, die geen hoge pet ophebben van de efficiëntie van het Griekse leger, er van uitgegaan dat ze

⁴⁷ Kitsikis (1996: 254-255).

⁴⁸ Koliopoulos & Veremis (2010: 76).

Kaart 1: Veroverd gebied na de Eerste Balkanoorlog.



D'après Balkanicus

ook met inzet van een geringe troepenmacht de Grieken vóór zouden zijn in Thessaloniki. Daarom zetten ze het gros van hun troepen in Thracië in: het is hun uitdrukkelijke bedoeling om Adrianopel en vooral Constantinopel te veroveren, en dit ondanks het uitdrukkelijke verbod van de Russen. Maar de verleiding is te groot, precies door de historisch-ideologische dimensie van deze kwestie, die men als een Bulgaarse ‘grote idee’ zou kunnen bestempelen. Dat wordt bijzonder duidelijk in het antwoord van generaal Dimitriev, bevelhebber van het Derde Bulgaarse leger, aan opperbevelhebber generaal Savov, waarin hij verwijst naar de mislukking van de pogingen van khan Krum de Verschrikkelijke, in 814, en van tsaar Symeon I in 921, 922 en 924, beide tijdens het Eerste Bulgaarse Rijk (681-1018), om Constantinopel te veroveren: het nageslacht heeft hun dat nooit vergeven, en zou ook ons zo’n

gemiste kans niet vergeven!⁴⁹ Een cruciale militaire én politieke beslissing wordt dus door de hoogste verantwoordelijken van het Bulgaarse leger verrechtvaardigd op grond van gebeurtenissen van 1000 jaar eerder! Men gaat hierbij zelfs voorbij aan het ultimatum dat Rusland stelt op het ogenblik dat de Bulgaarse troepen de laatste verdedigingslijn, op zo'n 30 km van Constantinopel bereiken, in november 1912 (zie kaart 1).

De gevoelens bij de Russen lopen hoog op nu het kleine broertje, dat zij luttele 34 jaar tevoren bevrijd hebben, lijkt te gaan weglopen met de prijs waarop ze zelf, als 'Derde Rome', al anderhalve eeuw hun zinnen gezet hebben.⁵⁰ Ze dreigen ermee hun Zwarte Zeevloot naar Constantinopel te sturen als de Bulgaren de stad echt willen bezetten.⁵¹ De zaak loopt uiteindelijk met een sisser af, omdat het Ottomaanse leger onverwacht de kracht vindt om de Bulgaarse aanval op 18 november 1912 definitief af te slaan.⁵²

Ook aan Griekse zijde ontstaat er tijdens de zegevierende opmars van het Griekse leger een conflict, maar het is van zuiver persoonlijke aard, en het speelt zich af ver weg van de publieke opinie. Het zal evenwel nog decennialang blijven nazinderen en een enorme impact hebben op de Griekse politiek. Kroonprins Constantijn, de opperbevelhebber van het leger, wil namelijk het militaire handboek volgen en het terugtrekkende, maar nog niet verslagen, Ottomaanse leger achtervolgen naar Monastiri, een stad met een grotendeels Griekse bevolking te midden van een Slavisch platteland. Maar Venizelos, eerste minister en als minister van Oorlog ook zijn voogdijminister, stuurt hem enkele scherpe telegrammen waarin hij de kroonprins bevel geeft om de marsrichting om te buigen naar Thessaloniki. De kroonprins gehoorzaamt uiteindelijk, en trekt zo enkele uren voor de Bulgaren aan het hoofd van zijn troepen de stad binnen.⁵³ Volgens de enen handelde hij gewoon uit politieke domheid, als een militair die alles volgens het boekje wil doen; volgens anderen echter wilde hij nog een aantal Macedonische steden gaan bevrijden waar wel degelijk Grieken woonden, en oordeelde hij dat Thessaloniki, zonder noemenswaardige Slavische bevolking, toch geen gevaar liep. Daarbij verkeek hij er zich wellicht op tot wat etnische zuiveringen in staat zijn...

Wat er ook van zij, de strategische keuze van de Bulgaren om het gros van hun vuurkracht in te zetten tegen Constantinopel komt hun duur te staan, aangezien de Grieken hun enerzijds vóór zijn in Thessaloniki, en ze zich

⁴⁹ Hall (2003: 35).

⁵⁰ Hall (2003: 32-33, 40).

⁵¹ Bobroff (2006: 52); Lowe & Dockrill (2013: 109).

⁵² Hall (2003: 36).

⁵³ Koliopoulos & Veremis (2010: 71); Ventiris (1970: 119-121).

anderzijds, rekenend op hun afspraak met de Serviërs, bijna niet mengen in het gevecht om Macedonië, waarvan geheel de zuidelijke helft met Thessaloni in Griekse handen valt, terwijl Servië een kleinere noordelijke helft veroverd. Maar het wil de oorspronkelijk met Bulgarije afgesproken verdeling niet uitvoeren, omdat het zelf het zo begeerde noordelijke Albanese gebied met zijn rechtstreekse toegang tot de Adriatische Zee niet mag behouden. Oostenrijk-Hongarije accepteert namelijk niet dat het sinds 1903 vijandig geworden Servië zijn macht op de Balkan kan uitbreiden, en bedreigt dit land tussen december 1912 en oktober 1913 niet minder dan drie keer met militaire actie indien het het bezette Albanese gebied niet ontruimt.⁵⁴ Daarom wil Oostenrijk-Hongarije van Albanië een onafhankelijke staat maken, terwijl Italië dan weer een zelfstandig Albanië onder Italiaans protectoraat wil.⁵⁵ Aangezien Servië niet op kan tegen deze beide landen, wil het als compensatie wel het stuk van Macedonië behouden dat het zelf veroverd heeft. Bij de Conferentie van Londen, in mei 1913, voelt Bulgarije zich schandelijk misdeeld. Het land, dat tenslotte veruit de grootste militaire inspanningen tegen de Turken geleverd heeft en ook geheel de Egeïsche kust ten oosten van Chalkidiki veroverd heeft (zie kaart 1), rekent nog op de beloofde Russische bemiddeling, maar Rusland laat zijn vroegere protegé nu vallen als een baksteen en trekt volledig de Servische kaart.⁵⁶ Daarmee ziet Bulgarije omzeggens geheel Macedonië aan zijn neus voorbijgaan. Voortaan zijn nog enkel Servië en Montenegro de Russische bondgenoten op de Balkan. Bulgarije zal tijdens de twee wereldoorlogen in het Rusland vijandige kamp terechtkomen, en dan ook telkens opnieuw de gevolgen van de nederlagen moeten dragen...

Vooraleer het echter in Londen tot definitieve afspraken kan komen, besluit Bulgarije onmiddellijk, in juni 1913, om op zijn eentje de vroegere bondgenoten én de Ottomanen aan te vallen, wat uiteraard faliekant afloopt. Bij de vrede van Boekarest op 10 augustus 1913 moet het nu ook – onder gezamenlijke Duitse en Franse druk – oostelijk Macedonië, dat het tijdens de eerste Balkanoorlog militair veroverd had, met de steden Drama, Serres en vooral Kavala aan Griekenland afstaan: een cadeau van Keizer Wilhelm II aan zijn schoonbroer, de Griekse kroonprins Constantijn, de opperbevelhebber van het zegevierende Griekse leger.⁵⁷ Van het totale grondgebied van het Ottomaanse Macedonië krijgt Bulgarije maar 10 procent, terwijl Servië 39 procent

⁵⁴ Hall (2015: 15-16).

⁵⁵ Lampe (2014: 38); Hamilton & Herwig (2004: 179).

⁵⁶ Lampe (2014: 33).

⁵⁷ Hamilton & Herwig (2004: 179); Lampe (2014: 34).

krijgt en Griekenland 51 procent.⁵⁸ Zo is de proportie van het grondgebied dat Serviërs en Bulgaren onder elkaar verdelen zonder twijfel omgekeerd evenredig met de nationale voorkeur van de betrokken bevolking (zie kaart 2).

Kaart 2: Grenzen voorgesteld door de Conferentie van Londen (30 mei 1913) en vastgelegd door het verdrag van Boekarest (10 augustus 1913).



⁵⁸ Kofos (1992: 482).

Griekenland bereikt zo ongeveer zijn huidige grenzen (afgezien van West-Thracië, dat het na de Eerste Wereldoorlog van Bulgarije, en de Dodekanesos, die het pas na de Tweede Wereldoorlog van Italië overneemt), en verdubbelt haast, in vergelijking met 1870, zowel zijn territorium (+ 68 procent) als zijn bevolkingscijfer; van 2,7 miljoen ging het naar 4,8 miljoen inwoners, ook al waren die zeker niet allemaal Grieks.⁵⁹ De grens die door het einde van de militaire operaties is getrokken, is dan ook geen volmaakte scheidingslijn tussen de Griekse en de Slavische bevolking: het zuiden is wel homogeen Grieks, en het noorden rond Skopje homogeen Slavisch, maar er is nu eenmaal het gebied daartussen, de omstreden zone tussen Ohrid, Prilep en Nevrokop in het noorden, en Kastoria, Giannitsa en Serres in het zuiden, waar het nationale bewustzijn erg vlottend is.

Het nationale schisma en de Grote Oorlog

Maar vooraleer dit probleem aan een oplossing toe is, breekt amper een jaar later uit wat in oorsprong een derde Balkanoorlog is⁶⁰ maar om begrijpelijke redenen bekend staat als de Eerste Wereldoorlog. Servië heeft dan wel een flink deel van Macedonië in de wacht kunnen slepen, maar het heeft nog altijd geen toegang tot de zee. Bovendien was Bosnië-Herzegovina het eigenlijke doel van de Serviërs, maar dat blijft stevig in Oostenrijkse handen. Na de varkenoorlog van 1906 tot 1909 en de herhaalde Oostenrijkse ultimatum tijdens de Balkanoorlogen, is de sfeer tussen de Serviërs en Oostenrijk bijzonder bitsig geworden. Het is in die licht ontvlambare context dat op 28 juni 1914 kroonprins Frans-Ferdinand van Oostenrijk bij een aanslag door de Bosnische Serviër (en Joegoslavische nationalist) Gavrilo Princip in Sarajevo om het leven komt. Het gaat dus aanvankelijk om een zuiver interne Balkan-affaire, maar door het spel van de bondgenootschappen wordt het binnen de maand een pan-Europese oorlog, voordat het in 1917 een wereldoorlog wordt met de intrede van de Verenigde Staten.

Oostenrijk vermoedt namelijk terecht dat er officiële Serviërs bij de aanslag betrokken zijn⁶¹ en bezorgt Servië een ultimatum. Op de tiende eis (van tien), namelijk Oostenrijkse inspecteurs toelaten in Servië, wil Servië niet ingaan, waarop Oostenrijk het op 28 juli 1914 de oorlog verklaart. De volgende dag mobiliseert Rusland, dat zijn Slavische protegé niet in de steek

⁵⁹ Clogg (1992: 83).

⁶⁰ Zeman (1990: 29).

⁶¹ Zeman (1990: 28-29).

kan laten zonder zijn gezicht – en vooral zijn invloed – op de Balkan helemaal te verliezen⁶², tegen Oostenrijk-Hongarije, en op 30 juli ook tegen Duitsland. Rusland reageert niet op het Duitse ultimatum om de mobilisatie te stoppen, waarop Duitsland op 1 augustus Rusland de oorlog verklaart. Maar aangezien Rusland lid is van de ‘Triple Entente’ of kortweg ‘Entente’ (Frankrijk, Groot-Brittannië en Rusland), mobiliseert Frankrijk eveneens tegen Duitsland, dat op 2 augustus Luxemburg binnenvalt, op 3 augustus de oorlog aan Frankrijk verklaart, en op 4 augustus aan België, dat op grond van zijn neutraliteit de vrije doortocht van het Duitse leger tegen Frankrijk weigert. Groot-Brittannië, dat garant staat voor de Belgische neutraliteit, verklaart dan op 4 augustus eveneens de oorlog aan Duitsland, en het spel zit op de wagen.

In Griekenland liggen de zaken moeilijk. Het land is oorlogsmoe na twee Balkanoorlogen en heeft weinig te winnen bij een nieuwe oorlog. Hoe dan ook hangt veel af van de keuze van Bulgarije. Als dit land het Ottomaanse voorbeeld zou volgen, dat op 31 oktober 1914 aan de zijde van de ‘Centrale Mogendheden’ (Duitsland en Oostenrijk-Hongarije) de oorlog is ingegaan, is er voor Griekenland niets te winnen als het ook die kant zou kiezen. Het heeft enkel nog gebieden op het oog die in die hypothese in handen van bondgenoten zouden zijn: Thracië, waarvan het westen sinds 1912-1913 in Bulgaarse handen is, en het oosten, met Constantinopel, nog Turks gebleven is, net als de streek rond Smyrna in Klein-Azië.

Anderzijds is zelfs het behoud van het net verworven gebied in Macedonië geen uitgemaakte zaak als Bulgarije de zijde van de Entente kiest. Die probeert namelijk met alle middelen om Bulgarije (zo dicht bij Constantinopel) aan haar kant te krijgen. Het is voor de Griekse geschiedenis niet onbelangrijk te weten dat de geallieerden (net als de Centralen trouwens) het net Servisch geworden, maar ook delen van het net Grieks geworden Macedonië aan Bulgarije beloven, als het aan hun kant de oorlog in wil gaan; wat van de kant van de Entente uiteraard erg kras is, aangezien precies de verdediging van Servië zelf de – officiële – reden is voor hun oorlogsdeelname! Het is precies in het kader van deze – gelukkig voor Griekenland afgesprongen – onderhandelingen met Bulgarije, waarbij aan Griekenland gevraagd wordt territoriale toegevingen aan Bulgarije te doen, dat de Britse premier Lloyd George, in januari 1915, voor het eerst aan Griekenland als compensatie voor het verlies van (een deel van) Macedonië de streek rond Smyrna in Klein-

⁶² Hall (2015: 15-16).

Azië belooft als het aan de zijde van de Entente aan de oorlog wil deelnemen: een gemakkelijk gedane belofte met fatale gevolgen.⁶³

Territoriale winst halen uit oorlogsdeelname is dus in beide hypothesen hoogst onzeker. Bovendien is de militaire situatie van Griekenland in beide scenario's zonder meer hachelijk. Ook al is de nieuwe koning, Constantijn, gehuwd met een zus van keizer Wilhelm II, toch beseft hij maar al te goed dat Duitsland het zo op de zee gerichte Griekenland weinig te bieden heeft. Het land kan geen oorlog aan tegen de Entente; dat de Britse vloot Griekenland veel pijn kan doen, heeft ze in de 19^{de} eeuw meermaals bewezen met bezettingen van de Piraeus, en zal ze ook nu weer bewijzen met de blokkade van de Piraeus in 1916.⁶⁴

Anderzijds lijkt ook een oorlog aan de zijde van de Entente Constantijn geen goed idee, omdat het land dan oorlog zou moeten voeren tegen drie dichtbijgevoerde machtige keizerrijken tegelijk: Oostenrijk-Hongarije, Duitsland en het Ottomaanse rijk. Daarom verkiest de koning de neutraliteit te bewaren in dit conflict, in tegenstelling tot zijn liberale premier, Venizelos, die meent dat het nu of nooit is om de 'Grote Idee' te realiseren ten nadele van Bulgarije en het Ottomaanse rijk.⁶⁵

Een mogelijke Griekse deelname aan de oorlog wordt echter nog verder bemoeilijkt doordat twee leden van de Entente duidelijk maken dat ze daar niet mee opgezet zouden zijn. Sazonov, de Russische minister van Buitenlandse Zaken, laat op 5 maart 1915 weten dat de Griekse vlag in Constantinopel onaanvaardbaar zou zijn voor Rusland. En wanneer Italië in mei 1915 zijn oude bondgenoten van de 'Driebond' – Duitsland en Oostenrijk-Hongarije, die nu 'Centrale Mogendheden' genoemd worden – in de steek laat om aan de zijde van de Entente de oorlog in te gaan, laat het weten dat de Griekse aanspraken op Zuid-Albanië (Noord-Epirus voor de Grieken) en Klein-Azië botsen met zijn eigen belangen.⁶⁶

Dat het de Russen menens is, blijkt trouwens uit het geheime akkoord tussen Groot-Brittannië, Frankrijk en Rusland dat in april 1915 wordt afgerond. Met dit 'Akkoord over Constantinopel' lijkt de ultieme droom, de 'grote idee' van de Russische politiek sinds Catharina de Grote, eindelijk in vervulling te gaan: de westerse mogendheden leggen zich neer bij de oude Russische aanspraken op Constantinopel, in het kader van een algemene afspraak over de toekomstige verdeling van het Ottomaanse rijk. Deze afspraak zegt

⁶³ Llewellyn Smith (1998: 36).

⁶⁴ Clogg (1992: 91).

⁶⁵ Llewellyn Smith (1998: xvi).

⁶⁶ Hamilton & Herwig (2004: 180).

verder Frankrijk Syrië en Libanon toe, en Groot-Brittannië Palestina (het huidige Israël en Palestina) en ‘Mesopotamië’ (het huidige Irak). Dit akkoord moet gezien worden in het kader van de militaire situatie op dat ogenblik: de Fransen en de Britten hebben net tevoren, zonder de Russen, een zware nederlaag geleden in hun Dardanellencampagne, terwijl de Russen bij het begin van de oorlog nederlagen opgelopen hebben op het Europese oostfront, in het Duitse Oost-Pruisen. De westerse mogendheden beseffen dat ze Rusland absoluut nodig hebben, en doen deze enorme toegeving om te beletten dat het oorlogsmoeë Rusland eenzijdig uit de oorlog stapt. Men denke niet dat dit akkoord een hersenschim was: het is letterlijk uitgevoerd wat Frankrijk en Groot-Brittannië betreft! Dat Rusland uiteindelijk Constantinopel niet gekregen heeft, is er enkel aan te wijten dat het land, na de Oktoberrevolutie van 1917, juist wel eenzijdig de oorlog heeft gestaakt. De Bolsjevieken verklaren zich in 1918 niet meer gebonden door vroegere verdragen, en maken ook het geheime akkoord openbaar.⁶⁷ Nadat de Bulgaarse ‘grote idee’ in november 1912 aan diggelen was geslagen, belandt nu ook de Russische definitief in de prullenmand. Is het, nu twee honden gevochten hebben om een been, aan de derde – Griekenland – om ermee heen te lopen?

In feite veroordelen de interne tegenstellingen de Griekse politiek lange tijd tot een krampachtige neutraliteit. Maar Venizelos weet zich verzekerd van de steun van de liberale Britse premier Lloyd George voor zijn ‘Grote Idee’. Lloyd George is een filhelleen en een echte anti-Ottomaan in de traditie van Gladstone. Hij is ervan overtuigd dat Griekenland de opkomende natie is, die de Britse belangen in de oostelijke Middellandse Zee zal beschermen, en dus verre verkieslijk is boven de traditionele rivaal Rusland, maar ook boven het Ottomaanse rijk, waarvan hij al te licht aanneemt dat daarmee geen rekening meer moet worden gehouden.⁶⁸ Op 3 oktober 1915 geeft Venizelos, tegen de wil van de koning, de geallieerden de toestemming om in Thessaloniki te landen en van daaruit de Serviërs te hulp te komen. ’s Anderendaags ontslaat Constantijn Venizelos. Daarmee is de Εθνικός Διχασμός, het ‘Nationale Schisma’, een feit. Griekenland bestaat nu uit twee vijandige delen: het territorium van het oude koninkrijk, onder het gezag van de neutrale koning en de regering in Athene, en de pas sinds de Balkanoorlogen van 1912-1913 bevrijde ‘Nieuwe Gebieden’ in het Noorden (Epirus en Macedonië), onder het gezag van Venizelos en de legers van de Entente. In Griekenland wordt deze periode dan ook veel meer gekenmerkt door dit ‘Nationale Schisma’ en de

⁶⁷ Polley (2000: 30).

⁶⁸ Llewellyn Smith (1998: xiv, 35, 84).

daarmee gepaard gaande sluipende burgeroorlog dan door de Europese oorlog.

Als reactie op de landing van de geallieerden ziet Bulgarije de kans schoon om zijn conflict met Servië op te lossen en gaat het uiteindelijk, na een jaar aarzelen, op 4 oktober 1915 de oorlog in aan de zijde van de Centralen. Het verovert, met de hulp van Duitsland en Oostenrijk-Hongarije, terstond Servisch Macedonië, wat door een (groot?) deel van de bevolking als een bevrijding wordt aanzien. Maar in 1918, bij de capitulatie, zal Bulgarije niet alleen Servisch Macedonië weer moeten afstaan aan Servië, maar ook West-Thracië aan Griekenland. Bulgarije is dan de toegang tot de Egeïsche Zee, waarover het sinds 1912 beschikte, weer kwijt. Tijdens de Tweede Wereldoorlog neemt het nog eens revanche, maar in 1944 is ook dat liedje definitief uitgezongen...

Maar keren we terug naar Griekenland. Venizelos vormt in Thessaloniki in oktober 1916 een eigen regering, los van de koning en de wettige regering in Athene. Daarmee is de breuk onherstelbaar geworden. De geallieerden leggen het koningsgezinde zuiden van het land een maritieme blokkade op (zoals tijdens de Krimoorlog), waardoor alle invoer onmogelijk wordt gemaakt. Dit leidt niet alleen tot een gebrek aan brandstof, maar ook aan levensmiddelen: zo wordt de winter van 1916-1917 er een van hongersnood in de steden. In juni 1917 eist de Entente de troonsafstand van Constantijn, die verklaart dat hij het land verlaat, samen met kroonprins George. Zonder officieel troonsafstand te doen, laat hij zo de troon aan zijn tweede zoon, Alexander. Het land wordt daarmee herenigd, en de nieuwe, nu legitieme regering van Venizelos verklaart de Centrale Mogendheden officieel de oorlog op 30 juni 1917. Griekenland is daarmee het laatste Europese land dat aan de Grote Oorlog deelneemt.⁶⁹

Het Ottomaanse rijk capituleert even vóór Duitsland, op 30 oktober 1918. Maar ondanks de aanvankelijke euforie en de overtuiging dat Turkije een overwonnen land is waarmee men kan doen wat men wil – zoals met Duitsland⁷⁰ –, is de oorlog in de oostelijke Middellandse Zee nog lang niet afgelopen. Terwijl in 1919 de onderhandelingen die moeten leiden naar een vredesverdrag (dat van Sèvres) nog volop aan de gang zijn, trekken de Italianen, aan wie door de Entente in 1917 Smyrna beloofd was (een geval van dubbele reservatie!) bovenop de Dodekanesos, plots Klein-Azië binnen, richting Smyra, zonder de Entente daarin te kennen. De Grieken vrezden dat hun

⁶⁹ Hamilton & Herwig (2004: 181).

⁷⁰ Lewellyn Smith (1998: 108).

lang gekoesterde droom hun zo zou ontglippen, en doen ook zelf op 15 mei 1919, met de enthousiaste steun van de Britse premier Lloyd George, en met aarzelende instemming van Frankrijk en de Verenigde Staten, een legerkorps landen in Smyrna, op een ogenblik echter dat de geallieerden nog geen overeenstemming bereikt hebben over de toekomst van het Ottomaanse rijk.⁷¹

Het Griekse leger wordt vol enthousiasme onthaald door de Griekse bevolking, en trekt aanvankelijk succesvol het binnenland in om het nieuwe Turkse leger dat nog in opbouw is te verslaan vooraleer het gevecht klaar is. Maar deze Griekse invasie van Anatolië leidt tot een nationaal Turkse reflex onder leiding van Mustafa Kemal 'Atatürk', de held van de slag om Gallipoli (april 1915), die in juni 1919 een tegenoffensief begint, waarbij heel wat plaatsen opnieuw in Turkse handen komen. Vanaf eind augustus 1919 wordt dan een wapenstilstand in acht genomen, die verbroken wordt door een nieuw Grieks offensief op 22 juni 1920. In augustus 1920 ondertekenen de geallieerden het verdrag van Sèvres, waarbij Griekenland het bestuur van Smyrna en de streek daarrond verkrijgt. Na een periode van vijf jaar zal een te vormen lokaal parlement van Smyrna kunnen opteren voor Griekenland of Turkije.⁷² Daarbij verkrijgt Griekenland eveneens geheel Thracië, dus het huidige Europese gedeelte van Turkije, met uitzondering van Constantinopel zelf (zie kaart 3). Maar Lloyd George laat in een diner met Venizelos doorschemeren dat na een periode van internationaal bestuur ook Constantinopel in Griekse handen kan komen.⁷³ Voor Griekenland is dit alles te mooi om waar te zijn...

Dat is het ook van bij de aanvang voor veel waarnemers, buitenlanders, maar ook Grieken, zoals Ioannis Metaxas, de man die na briljante studies aan de Militaire Academie van Berlijn de adjudant van Venizelos wordt en in die hoedanigheid het Griekse leger klaarstoomt voor de successen tijdens de Balkanoorlogen. In 1913 wordt hij tot stafchef van het leger benoemd, en later, in 1936, wordt hij de fascistische dictator die het land succesvol voorbereidt tegen de Italiaanse inval van 1941. Deze trouwe royalist weigert nochtans, in 1921, het opperbevelhebberschap over de Klein-Aziatische campagne, na de terugkeer uit ballingschap van koning Constantijn. Metaxas gelooft niet in die door Venizelos gewilde oorlog, die hij als een veroverings- en niet als een bevrijdingsoorlog beschouwt, omdat de Grieken een etnische minderheid zijn, uiteraard binnen het geheel van Anatolië, maar zelfs ook in de streek rond Smyrna.⁷⁴ Volgens de cijfers die Venizelos zelf aan de onder-

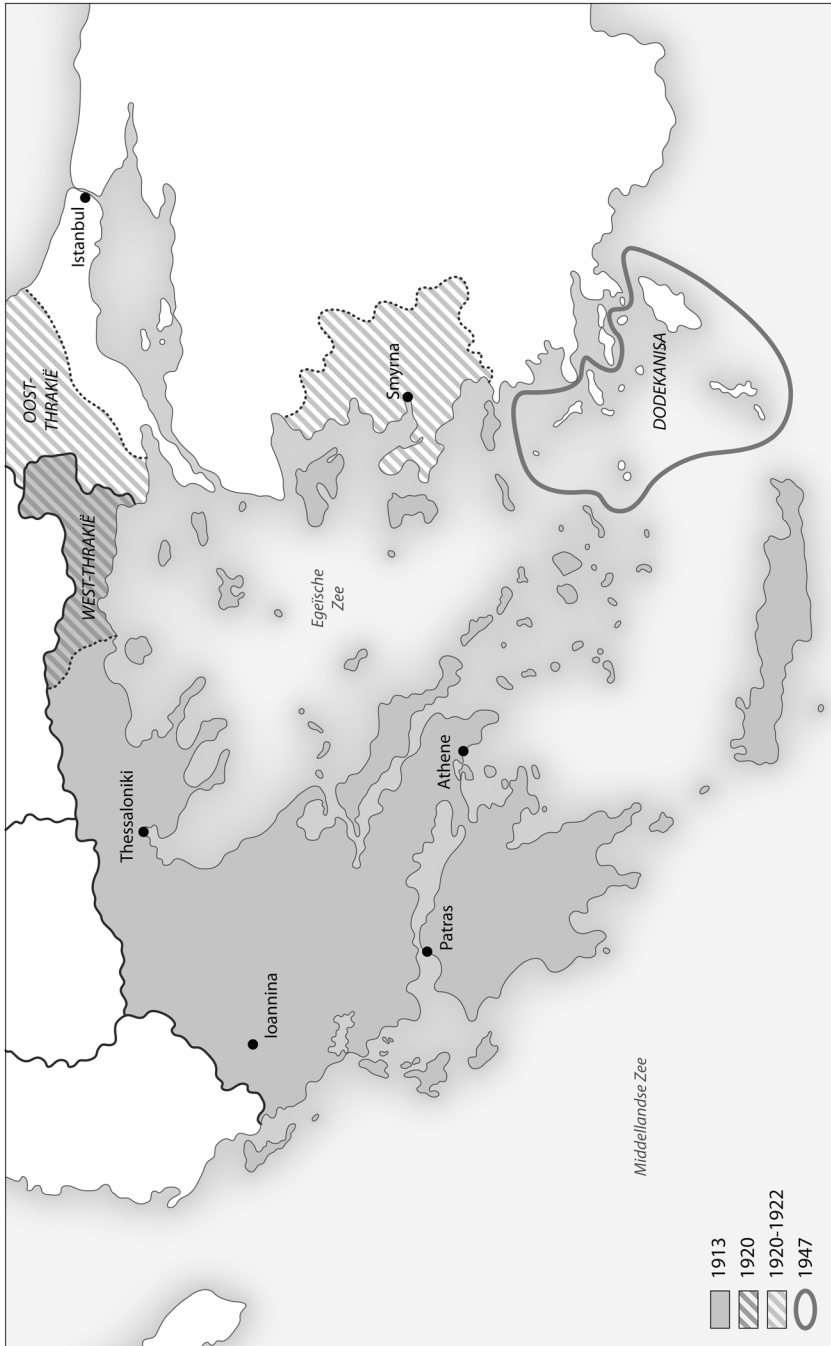
⁷¹ Burgwyn (1997: 7-11); Llewellyn Smith (1998: 69, 88).

⁷² Clogg (1992: 94).

⁷³ Llewellyn Smith (1998: 80).

⁷⁴ Llewellyn Smith (1998: 203-204).

Kaart 3: Het verdrag van Sèvres: Oost-Thracië en gebied rond Smyrna gaan naar Griekenland.



handelaars in Parijs meedeelt (die van de volkstelling van het Eecumenisch Patriarchaat uit 1912), wordt het gebied rond Smyrna waarop hij aanspraak maakt bevolkt door iets meer dan 800.000 Grieken, tegenover iets meer dan 1.000.000 Turken, en zo'n 100.000 Armeniërs, Joden en anderen.⁷⁵ Het opeisen van zo'n gebied, waar de Turken overal, afgezien van de twee steden, Smyrna en Aivali, in de meerderheid zijn, is natuurlijk in strijd met het principe van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren, waaraan de Amerikaanse president Wilson zo'n belang hecht. Venizelos zelf is zich van het probleem bewust, maar ziet er twee oplossingen voor. Enerzijds denkt hij aan een bevolkingsuitwisseling, waarbij Turken van de Smyrnazone naar de rest van Anatolië, en Grieken van daar naar de Smyrnazone zullen moeten verhuizen. Zo'n bevolkingsuitwisseling zal later, door het verdrag van Lausanne in 1923, ook effectief voorzien worden. Maar in 1923 zullen alle Grieken (eigenlijk: 'orthodoxe christenen') van Klein-Azië naar Europa moeten verhuizen... De andere oplossing ziet hij in het voortplantingsvermogen van het Griekse volk, dat voor het einde van de eeuw (de 20^{ste}!) de Griekse bevolking van Smyrna talrijker zal maken dan de gehele bevolking van het Ottomaanse rijk!⁷⁶

De 'Grote Catastrofe'

Het verdrag wordt nooit geratificeerd, en ook nooit geaccepteerd door Turkije. In oktober 1920 sterft koning Alexander aan bloedvergiftiging door een beet van een aap in zijn park. Venizelos verliest de verkiezingen van 1 november 1920, en het door de nieuwe royalistische regering uitgeroepen referendum van 5 december 1920 draait uit op een plebisciet voor Alexanders vader, Constantijn, die nooit officieel troonsafstand heeft gedaan. Venizelos betaalt de prijs voor de oorlogsmoedigheid van het Griekse volk, dat al sinds 1912 in staat van oorlog is. De soldaten zijn al jarenlang van huis weg en geraken maar niet gedemobiliseerd, terwijl het land zich diep in de schulden steekt voor deze oorlog die zijn krachten verre te boven gaat.⁷⁷

De terugkomst van koning Constantijn is echter een perfect alibi voor Frankrijk en Italië om Griekenland te laten vallen en vrede te sluiten met Mustafa Kemal, die een nieuw, nationaal Turks – dus niet meer Ottomaans – leger gevormd heeft en in open conflict met de sultan komt. In maart 1921 lanceert koning Constantijn het laatste grote Griekse offensief, dat in september 1921 tot stilstand komt aan de Sakaryarivier, op zo'n 100 km van

⁷⁵ Llewellyn Smith (1998: 72).

⁷⁶ Llewellyn Smith (1998: 121).

⁷⁷ Llewellyn Smith (1998: 242).

Kemals bastion en nieuwe hoofdstad, Ankara. Maar vanaf april 1921 proclameert ook Groot-Brittannië zijn strikte neutraliteit.⁷⁸ Dit land, de enige bondgenoot die Griekenland nog rest, heeft zijn leger gedemobiliseerd na de wapenstilstand van 11 november 1918 in het Westen, en het heeft niet meer de middelen om een nieuwe oorlog in Anatolië te beginnen. Toch wil het druk blijven zetten op het nieuwe bewind in Ankara om zijn eigen belangen veilig te stellen. Zo moet de passage tussen Zwarte en Middellandse Zee vrij blijven, en, vooral, moet Turkije bereid blijven om zijn Arabische gebieden in Syrië, Palestina en Mesopotamië af te staan.⁷⁹ Tot nog toe heeft het zijn kastanjes uit het vuur laten halen door Griekenland, waaraan het – bij monde van zijn filhelleense premier Lloyd George – grootse maar tot weinig verbindende beloftes heeft gedaan, maar nu beseft het dat die politiek dramatisch aan het mislukken is, en dat het beter is het nieuwe Turkije te vriend te houden, zoals Frankrijk. Griekenland staat nu volledig alleen, en zijn leger is verspreid over een veel te grote frontlijn, en ver van zijn thuisbasis.

Op 26 augustus 1922 lanceert Kemal een massaal tegenoffensief, waarbij het Griekse leger in wanorde naar de zee vlucht. De laatste Griekse schepen evacueren Smyrna op 8 september 1922 te midden van een totale paniek. 30000 Grieken en Armeniërs, die niet weg geraken, worden door de Turken omgebracht. Hun wijken worden in brand gestoken. Zo komt er een einde aan bijna 3000 jaar Griekse aanwezigheid in Klein-Azië: de *Μεγάλη καταστροφή* ('Grote Catastrofe') van de moderne Griekse geschiedenis. Terzelfdertijd komt er ook een einde aan het Ottomaanse rijk: de laatste sultan vlucht in november 1922 weg van Constantinopel en Kemal roept de republiek uit, waarvan hijzelf president wordt.

In Griekenland abdikeert Koning Constantijn nu wel; hij trekt naar Sicilië, waar hij vier maanden later sterft. De kroonprins, George, wordt nu koning. In januari 1923 wordt een nieuw, definitief vredesverdrag gesloten – dat van Lausanne – dat rekening houdt met de nieuwe situatie. Griekenland verliest nu alle rechten op Oost-Thracië (inclusief Constantinopel) en op Smyrna. Om alle conflicten over minderheden in de toekomst te vermijden, wordt ook besloten tot een gedwongen 'uitwisseling van bevolking' tussen Griekenland en Turkije, zoals eerder, op beperktere schaal, ook al was gebeurd tussen Griekenland en Bulgarije. Concreet komt het erop neer dat alle christenen, ongeacht de taal die ze spreken, uit Anatolië naar Griekenland moeten verhuizen, en alle moslims – ook de Griekstalige – behalve die in West-

⁷⁸ Llewellyn Smith (1998: 215).

⁷⁹ Llewellyn Smith (1998: 252).

Thracië, naar Turkije. Zo komen ongeveer 1,1 miljoen vluchtelingen (van de kust van Klein-Azië, van Pontus, van Cappadocië, en zelfs van de Sovjet-Unie) naar Griekenland: naar Attica maar vooral naar het tijdens de Balkanoorlogen verworven Macedonië, waar op deze manier, ook al door het gedwongen vertrek van de niet-Grieken, voor het eerst sedert vele eeuwen weer een grote homogeniteit van bevolking ontstaat.

In 1928 is bijna één op twee Macedoniërs vluchteling.⁸⁰ Zo had Thessaloniiki in 1913 (enkele maanden na de intocht van het Griekse leger) 158.000 inwoners, van wie 62.000 Joden, 46.000 Turken en 40.000 Grieken, naast 6000 Bulgaren en 4000 Franken. In 1920 heeft de stad 170.000 inwoners, en in 1928 250.000. Op het eerste zicht ziet het verschil met de 158.000 van 1913 er niet dramatisch uit, maar als men beseft dat de Turken uit de stad verdwenen zijn en dat er al meer dan 10.000 Joden vooral naar Frankrijk en België vertrokken zijn, blijkt dat er nu 200.000 Griekse inwoners van de stad zijn. Als men dat vergelijkt met de 40.000 Grieken die in de stad woonden in 1913, is het duidelijk dat er op 15 jaar meer dan 160.000 nieuwe inwoners zijn bijgekomen.

Maar de influx van zoveel ontwortelde vluchtelingen zorgt uiteraard voor gigantische sociale problemen. Er waren jaren nodig om deze nieuwe sociale en politieke werkelijkheid, en het verlies van het allesoverheersende ideaal dat de Grieken gedurende een eeuw verenigd had, te verteren. Vanaf 1930 ongeveer wordt de nationale identiteit problematisch. Tot 1930 was dat niet zo, en was de Griekse cultuur nationalistisch op een vanzelfsprekende manier. In het communistische Rusland wordt in dezelfde periode de ideologie van het Derde Rome vervangen door die van de Derde Internationale.⁸¹ In Griekenland leidt de zoektocht naar wat het precies betekent om Griek te zijn tot nieuwe horizonten in de Griekse cultuur in het algemeen en in de (modernistische) literatuur in het bijzonder.

Bibliografie

- Bobroff, R. 2006. *Roads to Glory. Late Imperial Russia and the Turkish Straits*. London / New York: I.B. Tauris & Co.
- Burgwyn, H. 1997. *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918-1940*. Westport, CT: Greenwood Publishing Group.
- Clogg, R. 1992. *A Concise History of Greece*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁸⁰ Clogg (1992: 106).

⁸¹ Perrie (2014: 83); Rahner (1993: 203-204).

- De Boel, G. 1993. "De Makedonische kwestie", in: *Tetradio* 2, 9-42.
- De Boel, G. 2013. "Fallmerayer and Dragoumis on the Greek Nation and its Mission", in: M. De Dobbeleer & S. Vervae (eds.), *(Mis)Understanding the Balkans. Essays in Honour of Raymond Detrez*. Gent: Academia Press, 97-108.
- De Herdt, K. 1998. "Hellas of Byzantium? De Griekse zoektocht naar een nationale identiteit", in: *Tetradio* 7, 9-48.
- Detrez, R. 1988. *Burenruzie op de Balkan. Minderhedenproblemen in Zuidoost-Europa*. Utrecht: Werkgroep Oost-Europa Projekten.
- Detrez, R. 2014. *Historical Dictionary of Bulgaria*. Lanham (MD): Rowman & Littlefield.
- Encyclopaedia Britannica, 1911. Vol. 24. Lemma: *Servia*. Cambridge: Cambridge University Press, 686-698.
- Gol'dberg, A. 1993. "Historische Wirklichkeit und Fälschung der Idee 'Moskau – das dritte Rom'", in: B. Kytzler (ed.), *Rom als Idee*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 228-256.
- Goldfrank, D.M., 2004. "Third Rome", in: *Encyclopedia of Russian History*. <<http://www.encyclopedia.com>>.
- Hall, R. 2003. "Serbia", in: R. Hamilton & H. Herwig (eds.), *The Origins of World War I*. Cambridge: Cambridge University Press, 92-111.
- Hall R. 2015. *Consumed by War: European Conflict in the 20th Century*. Lexington, KY: University Press of Kentucky.
- Hamilton, R. & H. Herwig 2004. *Decisions for War, 1914-1917*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hosking, G. 2001. *Russia and the Russians: A History*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kitsikis, D. 1996. *Ίστορία της Όθωμανικῆς Αυτοκρατορίας 1280-1924*. Αθήνα: Εστία.
- Kofos, E. 1992. "Αγῶνες για την ἀπελευθέρωση (1830-1912)", in: M. Sakellariou (ed.), *Μακεδονία. 4000 χρόνια ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ πολιτισμοῦ*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Koliopoulos, J. & Th. Veremis 2010. *Modern Greece. A History since 1821*. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell.
- Laats, A. 2009. "The concept of the Third Rome and its Political Implications", in: *ENDC Proceedings* 12: 98-113.
- Lampe, J. 2014. *Balkans Into Southeastern Europe, 1914-2014: A Century of War and Transition*. London: Palgrave Macmillan.
- Llewellyn Smith, M. 1998. *Ionian Vision. Greece in Asia Minor 1919-1922*. London: Hurst and Company.
- Lowe, C. & M. Dockrill, 2013. *Foreign Policies of the Great Powers. The Mirage of Power. British Foreign Policy 1902-14*. London: Routledge.
- Nicol, D. 1993. *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Niou, E., P. Ordeshook & G. Rose 2007. *The Balance of Power: Stability in International Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Perrie, M. 2014. "Moscow in 1666: New Jerusalem, Third Rome, Third apostasy", in: *Quaestio Rossica* 3: 75-85.
- Polley, M. 2000. *A-Z of Modern Europe since 1789*. London / New York: Routledge.
- Rahner, H. 1993. "Vom Ersten bis zum Dritten Rom", in: B. Kytzler (ed.), *Rom als Idee*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 188-204.
- Roberts, M. 2001. *Britain, 1846-1964: The Challenge of Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Roman, E. 2003. *Austria-Hungary & the Successor States: A Reference Guide from the Renaissance to the Present*. New York: Facts on File, Inc.
- Schaeder, H. 1929. *Moskau das Dritte Rom. Studien zur Geschichte der politischen Theorien in der slawischen Welt*. Hamburg: Gentner.
- Skopetea, E. 1988. *Το Πρότυπο βασιλείο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*. Αθήνα: Πολύτυπο.
- Stavrianos, L. 2000. *The Balkans since 1453*. London: Hurst & Co.
- Tucker, S. 2010. *A Global Chronology of Conflict: From the Ancient World to the Modern Middle East*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Ventiris, G. 1970. *Η Ελλάς του 1910-1920. Ιστορική μελέτη*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Welter, G. 1966. *Geschiedenis van Rusland*. Brugge / Utrecht: Desclée De Brouwer.
- Wolff, R. 1993. "The Three Romes. The Migration of an Ideology and the Making of an Autocrat", in: B. Kytzler (ed.), *Rom als Idee*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 205-227.
- Woodhouse, C. 1977. *Modern Greece. A Short History*. London: Faber & Faber.
- Zeman, Z. 1990. "The Balkans and the Coming of War", in: R. Evans & H. Pogge von Strandmann (eds.), *The Coming of the First World War*. Oxford: Clarendon Press, 19-32.